

Miran Špelič skuša v svojem prispevku osvetliti začetke meništva na področju oglejske Cerkve in današnjega slovenskega ozemlja nasploh in analizira štiri avtorje, ki so zanimivi za to temo: Viktorina Ptuskega, Hieronima, Rufina in Kromacija. Središče pobud za meništvo na obravnavanem ozemlju je bil vseskozi Oglej, od koder se je ta vrsta askeze širile v notranjost, velik razmah pa je zaznati zlasti po obisku Atanazija Aleksandrijskega l. 345. Propad meništva so povzročili vpadi Gotov in drugih germanskih plemen. Ponekod je sicer še zaslediti nekatere slabo organizirane samostanske skupnosti, vendar so te kmalu zamlre.

V zadnjem prispevku tega sklopa Rajko Bratož predstavi proces pokristjanjenja severnojadranskega in zahodnobalkanskega prostora v 4. stoletju. Avtor podrobneje razpravlja o virih in stanju raziskav, o krščanskih skupnostih v Konstantinovi dobi, širjenju krščanstva v obdobju kristoloških sporov, zmagi pravovernega krščanstva nad arijanstvom in drugimi ločinami, in versko politični razmerah na prehodu iz 4. v 5. stoletje. Krščanske skupnosti na obravnavanem prostoru se omenjajo predvsem v provincialnih središčih in nekaterih drugih pomembnejših mestih, izoblikovale so se v začetku ali najkasneje sredini 3. stoletja. Za proces pokristjanjenja na obravnavanem področju in tudi v celotnem cesarstvu je bila odločilnega pomena vladavina cesarja Teodozija, ki je preganjal herezije in ostro nastopil proti poganstvu. Prav njegova zmaga v bitki pri Frigidu nad zadnjim proticesarjem, ki so ga podprli poganski pomočniki, je pomenila dokončno prevlado krščanstva. Kot ugotavlja avtor, sta na podlagi analize pisnih virov ok. leta 400 na slovenskem ozemlju zanesljivo izpričani krščanska skupnost v Emoni in Petovionii. Iz te dobe naj bi bila tudi kristalnica izkopana v Celeji in dva velika kristograma iz Vipote.

Osrednjim prispevkom simpozija sledijo še sklepna razmišljanja Adolfa Lippolda. Avtor analizira pglavitne izsledke posameznih prispevkov in doda še nekaj svojih misli v zvezi z bitko pri Frigidu in dogodki ob koncu 4. stoletja. Tako med drugim opozarja, da pri Teodozijevo vojni proti Evgeniju ni šlo v prvi vrsti za vprašanje vere, ampak predvsem za vprašanje oblasti, da je razplet bitke pri Frigidu za prostor med Oglejem in Sirmijem pomemben vsaj v toliko, da je odprl pot močnejšemu pokristjanjevanju in da Teodozij ob povišanju svojih sinov v cesarja konec 394 gotovo ni razmišljal o delitvi države - do česar je dejansko prišlo po njegovi smrti -, saj je na smrtni postelji svoja sinova zaupal v varstvo vojskovodji Stilihonu in se tako skušal izogniti nevarnostim otroškega vladanja.

V spremnem delu knjige najdemo seznam okrajšav in ločeno kazalo osebnih in krajevnih imen.

Milan LOVENJAK

Marjeta Šašel Kos: *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije.* Situla 35. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-07-6. 541 str., 1 karta, številne fotografije in risbe med tekstom.

V knjigi je predstavljena zbirka rimskih kamnitih spomenikov Narodnega muzeja Slovenije. Razdeljena je na dva dela, daljši uvod, ki je dvojezičen, angleško-slovenski, in katalog, ki je samo v angleškem jeziku. Oba imata ločen seznam literature.

V uvodnem delu, ki v veliki meri temelji na študiju arhivskih virov, muzejskih poročil, publikacij muzejskega društva in zgodovinskega društva za Kranjsko, avtorica predstavi nastanek in zgodovino muzejske zbirke rimskih napisov, nato pa oriše začetke epigrafske vede na slovenskem. Odlomke iz važnejših rokopisnih del in člankov, ki so razmeroma težko dostopni, avtorica navaja *in extenso*, med tekstom je tudi več različnega slikovnega gradiva.

Poleg osnovnih podatkov o razvoju muzeja, ki je bil ustanovljen

1821 kot "Kranjski stanovski muzej", 1827 preimenovan v "Landmuseum im Herzogthume Kranj", 1885 v "Deželni muzej Rudolfinum" in 1921 "Narodni muzej", obravnava usodo rimskih spomenikov pred ustanovitvijo muzeja, ko so jih predvsem vzdavali v cerkve in gradove, nato pa vse glavne osebnosti od 15. stoletja naprej, za katere vemo, da so se ukvarjali z rimskimi napismi najdenimi na današnjem slovenskem ozemlju. Izčrpneje obravnava predvsem humanista Avguština iz Laškega (Augustinus Tyffernus), ki je konec 15. in v začetku 16. stoletja popisoval rimske spomenike, med domačini tudi polihistorja Janeza Ludvika Schönlebnia in Janeza Vajkarda Valvazorja, ljubljanskega škofa Janeza Gregorja Dolničarja, Antona Tomaža Linhartta, barona Žigo Zoisa in Valentina Vodnika, med ljudmi iz tujine, ki so napise osebno prepisovali ali jih posredno uporabljali v svojih delih pa predvsem humanista Wolfganga Laziusa z Dunaja, in Angleža Richarda Pocockea in Jeremiaha Mileasa. V nadaljevanju avtorica osvetli pomen ustanovitve muzeja za ohranjanje rimskih napisov na slovenskem. Prav neprimeren odnos do rimskih spomenikov v sami Ljubljani (Emona) in na drugi strani želja, da bi bili le-ti primerno razstavljeni, naj bi bila tudi med glavnimi povodi za ustanovitev muzeja.

Prvi rimski napisi so prišli v muzej že takoj ob ustanovitvi leta 1821, po zaslugi muzejskih delavcev pa se je nato zbirka stalno večala. Kamni iz Emone, z Iga in okolice Ljubljane so prihajali v Narodni muzej do začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko je bil ustanovljen arheološki oddelek Mestnega muzeja, napise iz drugih krajev po Sloveniji pa so po drugi svetovni vojni pridobivali posamezni pokrajinski muzeji. Med najzaslužnejšimi osebnostmi, ki so pripomogle k večanju zbirke rimskih napisov v 19. st. in jih avtorica izčrpneje obravnava, so predvsem grof Franc Jožef pl. Hohenwart, Alfons Müllerner in muzejski kustos Karl Dežman. Avtorica obravnava tudi način pridobivanja napisov, ki so v muzej prihajali bolj ali manj slučajno in neustreznost njihove nekdanje prezentacije v stenah muzejskih hodnikov.

V poglavju o zgodovini epigrafske vede na slovenskem avtorica analizira prizadevanja slovenskih zgodovinopiscev 19. stoletja, kot sta Peter Hitzinger in Peter Petruzzi, ki so rimske napise vključevali v svoje historične študije, in pomen starinoslovcev iz sosednjih dežel, ki so pri nas prepisovali rimske napise, predvsem graškega župnika Richarda Knabla in Tržačana Pietra Kandlerja. Velikega pomena je bila tudi topografska dejavnost Alfonsa Müllnerja, ki je veliko napisov na Kranjskem na novo odkril in veliko tudi pridobil za muzej.

Prelomnica za razvoj epigrafike na slovenskih tleh so bili vsekakor obiski nemškega antičnega zgodovinarja in epigrafika Theodorja Mommsena, o katerih je deloma ohranjena korespondenca. Mommsen je Ljubljano in nekatere druge kraje na slovenskem prvič obiskal leta 1857, ko si je tudi ogledal muzejsko zbirko napisov. Kot avtorica sklepa na podlagi korespondence z Etbinom Costo, je drugič obiskal Ljubljano leta 1866, zadnji njegov obisk pa je dokumentiran za leto 1874. Mommsen, ki je kritično, vendar popolnoma pravilno ocenil takratno stanje historičnih študij na Kranjskem, ki pač glede na razmere niti ni moglo biti boljše, je pripravil objavo vseh napisov v 3. zvezku zbirke "Corpus inscriptionum Latinarum" (CIL III 1863 dalje). Poleg njega so muzejsko zbirko obiskali tudi njegovi sodelavci Otto Hirschfeld, Alfred von Domaszewski in Anton von Premerstein, ki so sodelovali pri nadaljnjih zvezkih (CIL III Suppl. 1902). S to objavo so muzejski spomeniki prvič dosegli širšo strokovno javnost.

V prvi polovici 20. stoletja je za razvoj epigrafike na slovenskem pomemben predvsem Balduin Saria, ki je z izkopavanji v Trebnjem in Velikih Malencah pridobil številne nove napise za muzejsko zbirko. Mednarodno odmevna je bila njegova objava napisov odkritih na slovenskih tleh po 1902, ki jih je v knjigi "Antike Inschriften aus Jugoslawien" (1938) izdal skupaj z Viktorjem Hoffilerjem. Vodilna osebnost na področju epigrafike v drugi polovici 20. stoletja pa je bil vsekakor

Jaroslav Šašel, ki je v svojih historičnih, onomastičnih in drugih študijah ovrednotil številne napise iz muzejske zbirke. Pripravljal je tudi projekt za nov muzejski lapidarij v Uršulinskem samostanu, ki pa ni bil realiziran.

Katalog napisov je avtorica razdelila na poglavja, ki so ločena po geografskem principu, vsako uvaja posebna historična študija. V posameznih poglavjih so skupaj obravnavani spomeniki iz Emone (št. 1-76), z Iga (št. 77-93), iz emonskega mestnega agra (št. 94-101), iz Atransa (št. 102-107), napisi iz svetišča Savusa in Adsallute iz Save pri Podkrajju (št. 108-110), ostali napisi celejanskega mestnega agra (št. 111-113), Vranja pri Sevnici (št. 114-120), iz Nevioduna (št. 121-134) in njegovega mestnega agra (št. 135-151), iz Pretorija Latobikov (št. 152-174), Siscije (št. 175) in posebej miljniki (št. 176-181). Sledi poglavje, v katerem je po inventarni knjigi našeto nenapisno gradivo iz lapidarija in poglavje v katerem so obravnavani epigrafski spomeniki, ki danes veljajo za izgubljeni.

Znotraj posameznih poglavij so spomeniki (z izjemo miljnikov) razdeljeni glede na posamezne zvrsti, kot je to običajno pri epigrafskih korpusih. Pri transkribiranju napisov je avtorica z rahlim odstopanjem uporabila sistem novejših zvezkov serije *Corpus Inscriptionum Latinarum* za področje Španije (CIL II² / 14, 1995 in CIL II² / 7, 1995). Posamezni napisi so obravnavani po naslednji shemi: naslov, kamnina, opis spomenika, najdišče, inventarna številka, literatura, fotografija in včasih tudi risba, prepis latinskega teksta, prevod v angleščino, tekstnokritični aparat in izčrpen komentar, ki se zaključuje z datacijo. Kvalitetne fotografije Tomaža Lauka bralcu omogočajo preverjanje avtoričinega branja napisov.

Katalogu sledi seznam okrajšav in bibliografija, nato pa izčrpan epigrafski indeks. Karta najdišč je na straneh 110-111.

Poleg pričujoče izčrpane obravnave kamnitih spomenikov, je avtorica pripravila tudi strokovni načrt za novo ureditev muzejskega lapidarija. Po njeni zaslugi so bili vsi prej vzdani kamni izvzeti iz sten hodnika v muzejskem pritličju in so sedaj skupaj z drugimi deloma že primerno razstavljeni na hodniku, del spomenikov pa še čaka na novo postavitev v steklenem paviljonu ob muzejski stavbi.

Milan LOVENJAK

Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti, Celje 8.-12. Mai / maj 1995. B. Djurić, I. Lazar (ur.). Situla 36. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1997. ISBN 961-6169-08-4. 262 str., 74 tabel.

Prispevki mednarodnega kolokvija se dotikajo različnih tem, predvsem datiranja, tipologije in simbolike nagrobnih spomenikov v Noriku, Panoniji, Meziji in Galiji Belgiki.

M. Šašel Kos (21-42) je predstavila konec noriškega kraljestva in nastanek provinc Norika in Panonije. Osvetlila je proces urbanizacije Panonije, ki se je pričela pod Vespazijanom. Tema študije B. Djurića (73-86) je bila trgovina z marmorjem v Noriku in Panoniji. V antiki je bil kamen iz lokalnih kamnolomov redko daleč transportiran. V tem smislu lahko govorimo o lokalnih, regionalnih in nadregionalnih kamnolomih. Znotraj njih je potekala polindustrijska in standardizirana proizvodnja. Distribucija je bila odvisna od materiala in možnosti poceni transporta iz kraja izdelave do kraja prodaje. Model lokalnih kamnolomov za lokalne centre je bil primeren za Norik, ki ima lastne vire marmorja. V Panoniji, ki teh nima, je moral biti marmor uvožen. B. Djurić je dokazal, da je bil v Panonijo importiran pohorski marmor. Glavna trgovska žila noriških (pohorskih) kamnolomov marmorja je bila Drava. Najpomembnejši trgovski center je bila Petoviona. To dokazujejo arhitektonske značilnosti panonskih spomenikov, ki kažejo

velike podobnosti s petovionskimi spomeniki ne le glede stel temveč tudi sarkofagov in pepelnic (tudi M. Vomer Gojkovič, 131-133). Manj pomemben center je bila Celeja s svojo potjo po Savinji in Savi. Ta trgovska pot je dokumentirana s korpusom spomenikov Nevioduna, Andautonije in verjetno tudi Siscije.

Več prispevkov se je dotikalo Šempetra v Savinjski dolini (J. Kastelic, 9-20; F. Glaser, 127-130; V. Kolšek, 135-140; P. Kranz, 141-149; E. Pochmarski, 197-206). Avtorji so predstavili nove poglede na celoten korpus spomenikov, na njihove delavnice in njihove datacije. Zanimiva je študija F. Glaserja, ki je predstavil grobnico *Spectania Secundija* v povezavi z Avrelijevo stelo iz Celja v luči Izidinega kulta.

Korpusa nagrobnih spomenikov Akvinka, predvsem stel, so se dotikale tri študije; M. Németh (171-174) je predstavila njihovo tipologijo, A. R. Facsády (103-106) je analizirala nagrobne stele iz muzeja, P. Zsidi (247-255) pa je predstavila novo odkrit nagrobnik. S svojim prispevkom je S. K. Palágyi (175-181) predstavila fragment z upodobitvijo voza iz muzeja v Eisenstadtu. Analogije zanj je našla med panonskimi spomeniki druge polovice 2. st. (Zsámbék, Akvink, Tök, Czákvar). Novo odkriti rimski spomeniki (miljniki, nagrobniki in sarkofag) na prostoru Barbarika (današnja Slovaška) imajo analogije v noriških in severnopanonskih centrih ob limesu (K. Kuzmová, 161-164.). S spomeniki znotraj legijskih utrdb sta se ukvarjala P. Dyczek (87-93) in K. Szyrmai (223-228). P. Dyczek je predstavil najdbe iz valetudinarija (bolnice) legijskega tabora v mestu Nove - kip ležeče nimfe, glavo Asklepija in fragment glave cesarja Maksimina Tračana. Njegovi kipi so zelo redki, kajti doletelo ga je izbrisanje spomina (*damnatio memoriae*). Tu je bil fragment del nasutja ceste, ki je nastala v avrelijanskem času.

Več študij je posvečenih posameznim ikonografskim upodobitvam. Predstavljene so upodobitve Narcisa (M. Mattern, 165-170), Medeje (H. G. Frenz, 119-126), Herkula (M. Sanader, 207-212), Atisa (G. Bauchhenß, 43-51), erotov (U. Steinklauber, 219-222) itd. Nekaj študij se je dotikalo rimske religije. Predstavljeni so bili fragmenti Jupitrovih kipov iz legijske trdnjave pri Akvinku (K. Szyrmai, 223-228) in Jupitrova stebra iz Maastrichta (T. A. S. M. Panhuysen, 183-196). Jupitrovi kipi so bili, tako kot kipi Kapitolske triade in cesarskega kulta, praviloma oficialne donacije.

Zanimivi so prispevki, ki so se dotikali bolj sociološko - etnične komponente, ki jo je mogoče razbrati z rimskih kamnitih spomenikov. K. R. Krierer, (151-159) je predstavil problematiko lasnih čopkov na rimski plastiki. Barbari s čopki, gre za Germane, so pogosto upodobljeni na rimski triumfalni plastiki, prisotni so na Trajanovem stebri in stebri Marka Avrelija. Na nagrobnikih so ti lasni čopki simbol, ki ga lahko povežemo z individualnostjo; lasje in brada so že od nekdaj simbol sile in moči. Y. Freigang (107-117) je predstavila obleko in druge attribute na nagrobnikih v severovzhodnem delu province Galije Belgike, s katerimi je izraženo etnično poreklo in socialni status lastnikov nagrobnikov. Zelo zanimiva je tudi študija E. Walde (243-246), ki je predstavila pomen upodobitev žensk z zvitom. Te upodobitve so pogoste na sarkofagih z upodobitvami letnih časov. Prisotne so na samem sarkofagu ali na pokrovu sarkofaga. Datirane so v čas od 30. let 3. st. dalje. Tedaj je očitno dobila ženska drugačen pravni položaj, ki ga je lahko tudi izrazila.

V poseben segment znotraj omenjenih tém kolokvija lahko uvrstimo študijo o viru *Passio Sanctorum IV Coronatorum* M. Tomovića (229-239), ki opisuje usodo štirih kiparjev, kristjanov, ki so delali v cesarskih kamnolomih porfirja v Panoniji. Gre za kompleksno zgodbo sestavljeno iz historičnih, literarnih in mitoloških komponent, ki se med seboj dopolnjujejo. Na številna vprašanja, ki jih vir postavlja, lahko odgovorimo z arheološkimi in geološkimi dokazi. Ležišča porfirja in marmorja v Panoniji in Meziji ne obstajajo. Porfir je na to območje uvožen iz egipčanski cesarskih kamnolomov. Avtor opozarja, da arheologi velikokrat zanemarjamo neobjektivnost antičnih